

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Актуальні
проблеми
сучасної
філології*

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XIV

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2006

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 14. – Рівне: РДГУ, 2006. – 100 с.
УДК
811.161.2

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем мовознавства, системних відношень української мови, лінгвістики тексту, теорії мовної освіти та культури мовлення.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, викладачів та студентів, учителів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

Члени редакційної колегії:

1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики і фонетики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
2. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Степанова О.І.** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'язнавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядники: Якимчук О.І., Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 26 травня 2006 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966–72–81–04–9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2006.

соломи, – тут, за щитом смарагдових лісів, моїх жарптиць блакитні космодроми (Л. Костенко); Я бачила, як гинуло найкраще, як родичі мої гнили по тюрмах і як високе низько упало (Леся Українка). У периферійних полів'язкових моделях регулярно використовується минулий час, однак у частині моделей (з подвійною супідрядністю і послідовною підрядністю, з послідовною підрядністю і однорідною супідрядністю) виразно виступає поєднання минулий час – теперішній час.

У реченнях з підрядністю і сурядністю, єдиний з усіх моделей складних багатокомпонентних речень, наявні три регулярні часові плани: минулий час, теперішній час, минулий час – теперішній час, тимчасом як у всіх інших моделях кількість їх не перевищує двох.

Таким чином, внутрішня структура предикативних компонентів складних речень реалізується в чотирьох центральних типах з урахуванням таких ознак, як двоскладність/односкладність, повнота/неповнота. Абсолютно переважають поширені предикативні одиниці. Найбільшою невідповідністю характеризуються предикативні компоненти складних речень у формально-синтаксичному і семантико-синтаксичному аспектах. У складних багатокомпонентних конструкціях центральним

є минулий час, а також поєднання минулий час – теперішній час. Вимагає подальшого дослідження синтаксемний склад предикативних одиниць складного речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1969. – 155 с.
3. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 10-318.
5. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1986. – 168 с.
6. Історія української мови: Синтаксис. – К.: Наук. думка, 1983. – 504 с.
7. Шульжук К.Ф. Внутрішня структура і часові параметри предикативних одиниць у складному багатокомпонентному реченні // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 14-18.

РЕЗЮМЕ

В работе рассматриваются особенности внутреннего строения предикативных компонентов сложного предложения с учетом их полноты/неполноты, двусоставности/односоставности. Исследуется осложненность/неосложненность предикативных единиц сложного предложения в формально-синтаксическом и семантико-синтаксическом аспектах, их временные параметры.

УДК 81'367.335

Тамара ШКАРБАН

ПОРЯДОК РОЗМІЩЕННЯ ЧАСТИН І КОМПОНЕНТІВ У СКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ОДНОРІДНОЮ СУПІДРЯДНІСТЮ

Одним із етапів характеристики синтаксичної структури складних конструкцій з однорідною супідрядністю (КОС) є з'ясування закономірностей порядку розміщення як блоку однорідних супідрядних щодо головної частини, так і одного підрядного компонента щодо іншого.

За нашими даними, центральну позицію (88,2 %) займають КОС, у яких однорідні супідрядні слідує після головної частини [Пор.: 5: 104]. Наприклад: „Хіба не бачите, що небо голубіє, Що сонце ранками всміхається ніжніш, Що вся земля в якімсь чеканні дивнім мліє І легше дихає, і дивиться ясніш” (О. Олесь);

„Перед очі суворі мого сумління повертайте мене на шляхи крижинні, Де туманисько днів моїх косить траву, Де надія на мене лукавить брову, Де зірниця новий обіцяє спалах” (Г. Світлична).

Рідше трапляються структури з препозицією однорідних супідрядних (7,1 %): „І коли ми оглядали всесвітньовідомі мозаїки та фрески Гелаті, і коли зупинялись перед витонченими шедеврами майстрів грузинського карбування та художньої емалі, і коли нас вражали творіння зодчих і чарувала, – навіть у дітях! – пружинна пластика народних грузинських танців, –

усюди відкривався нам геній грузинського народу” (О. Гончар).

Конструкції, у яких підрядні компоненти розривають головну частину, становлять, за нашими підрахунками, 4,7 % від загальної кількості досліджуваних речень. Наприклад: „В порожніх кімнатах, де кілька літ тому тримали пани здобутки науки, де переховували наслідки тяжкої людської праці, нагробовані в працюючого народу, – там тепер виводилися лилики й сови” (В. Бобинський).

Позиція блоку однорідних супідрядних щодо головної частини може бути закріпленою й незакріпленою. На думку Л.Ю. Максимова, „речення з чітко закріпленою постпозиційною підрядною частиною мають крім категоріального значення (причини, умови, порівняння) яскраво виражений відтінок приєднуваності; у реченні з незакріпленою постпозиційною підрядною частиною цей відтінок виражений значно слабше і може взагалі зникати” [3: 100].

Закріпленість/незакріпленість порядку розміщення частин і компонентів у КОС залежить передусім від функціонального типу підрядних. Так, закріплену постпозицію займають у КОС підрядні наслідкові („Вони часто прямовисно йдуть під воду на чималу глибину, так що й пристати ніде, зачепитись нема за що” (В. Безпальчий)).

Присубстантивно – означальні однорідні супідрядні переважно мають постпозиційне, рідше – інтерпозиційне розміщення: „Іван Франко – мов дух стихій, Що творить в нас і серед нас, Що будить сили молодії, Руїнує зло, живить надії На Україні в лютий час!” (М. Вороний); „Людина, в якій виразно ростуть вуса, якій довіряють бомби і серйозні справи, не є хлопчик” (В. Винниченко).

Здебільшого постпозиційне, рідше – інтерпозиційне розміщення мають з’ясувальні однорідні супідрядні: „Він бачить, як у небі росте хрустальна фортеця з неможливо синім фасадом, як по безкрайому горovому океані, починаючи свій повітряний путь від експериментальної форми, пливуть білі барашки на своїх білорунних човнах” (М. Хвильовий); „Потім, нараз відчувши, що розмова його стомила і він починає повторюватись, князь наказав покликати Варвару” (В. Дарда).

Закріплена постпозиція передусім властива тим з’ясувальним однорідним супідрядним, у яких повідомляється про щось можливе, очікуване, чуттєво

сприймане автором. У таких випадках головна частина конструкції виражена словами: „здавалося”, „відчувалося”, „відомо” [Пор.: 4: 10]: „Часом їй здавалося, що ось хтось зазирнув у її віконце, що от-от хтось пробіг мимо, що от-от хтось стукнув” (Марко Вовчок); „І здавалося йому, що все в кімнаті мовчить, що всі меблі посхилялися, сумуючи” (В. Підмогильний).

Препозицію з’ясувальних однорідних супідрядних у КОС розглядаємо як своєрідну граматичну інверсію, яка забезпечує експресивну виразність. На думку деяких дослідників, у таких структурах відбуваються серйозні семантичні зрушення, оскільки непряме запитальне значення, передаване підрядними компонентами, наближається до власне запитального [3: 101]. Конструкції, у яких з’ясувальні однорідні супідрядні займають постпозицію або інтерпозицію, є стилістично нейтральними, якщо експресія не вноситься іншими засобами. Порівняйте: „Він зрозумів, що цей рожевий день є випадкова пляма на його хворій психіці, що бадьорий настрої уже ніколи до нього не повернуться” (М. Хвильовий); „Хто стріляє і чому, не можна було допитатися” (П. Панч), „Що з вуст твоїх почую любі речі, Що скронь мою візьмеш в долоні вірні, Що в дійсність мрія зміниться невловна, – Про це мені якось сказали ввечір ті в синяві небесній надвечірній Баранчики, як кучерява вовна” (В. Бобинський).

За нашими спостереженнями, однорідні супідрядні часу, місця, мети, допуску, причини можуть займати як препозицію, так і постпозицію. Порівняйте: „Коли в залі раптом ударив хтось по клавішах, коли, спотикаючись, побігла музика легкої шансонетки й наздогнала його, він чітко пішов уперед” (М. Хвильовий) – „А юж не буде в світі щастя, поки живу я, поки й сонця світ” (Л. Костенко); „Де над полками сонце бунтівниче, Над танками пожарів ожеред, – Там битва йде” (А. Малишко) – „А кінь мій, мов у тій пісні, зажурився та, спотикаючись, ішов поруч із гнідим кавалерійським туди, де глухо крякали в житах кулемети, де брели зарошені люди, де впало останнє, перед дощем, гарматне ядро, розколовши надвое коло школи старого осокора” (Г. Косинка); „Щоб уникнути осідання земель над підземними виробками, щоб запобігти руйнуванню геологічного середовища при будівництві, необхідно виконувати весь комплекс інженерно-геологічних

розвідувань” (З підручника) – „Не знайшли ні друзі, ні кривні Рицарського тіла молодого, Щоб землі його предати чесно, Щоб могилу насипать високу Добрим людям на пошанування, На уклін, на славу непогасну” (М. Рильський); „І хоч сердься ти, а хоч не сердься, вже любов ніяка й нічим не увійде до мого серця” (О. Підсуха) – „Мовчав, хоч треба було питати, хоч треба було багато знати” (М. Коцюбинський).

Здебільшого в таких структурах препозиційний блок однорідних супідрядних можна трансформувати в постпозиційний, однак деякі особливості структури, семантичного наповнення, зв'язок із сусідніми реченнями можуть закріпити позицію однорідних супідрядних щодо головної частини. Так, наявність вказівних слів у головній частині КОС забезпечує постпозицію блоку однорідних супідрядних: „О відступися, вся на світі лжа, Отут коло ясного дому, Де визріва опарою діжа, Де задум хліба визріва вагомо” (Г. Світлична). „Це зрозуміло, орієнтуватися на свою націю можна тільки тоді, коли віриш в її історичну місію, в її будучину, коли упевнений в її силах” (П. Панч).

І навпаки, уживання частки ж після сполучників *якщо, якби, коли* в КОС із підрядними умови сприяє закріпленості препозиції блоку супідрядних: „Якщо ж під загрозою здоров'я нації, якщо навіть діти вимагають від нас рішучих дій, хіба можна зволікати?” (З газети).

Переважно закріпленою є препозиція (інтерпозиція) головної частини в КОС із підрядними причини або мети за умови розчленованості сполучникової групи („Ми робимо це через те, що мріяли про цю Україну, ми нею жили”); „Для того, щоб була булава, щоб погетьманити, – вже створюється партія” (В. Яворівський).

Завжди закріпленою є препозиція головної частини в КОС із підрядними причини, приєднуваними за допомогою сполучника *бо*: „Тут я почну зажинок, *Бо* кращий урожай не жде мене ніде, *бо* тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок мене на ниву батьківську веде...” (В. Симоненко).

У КОС із підрядними допустовими тенденція до закріпленості порядку розміщення частин і компонентів найсильніше виявляється в тому випадку, коли в ролі сполучного засобу вжито частки *хай, нехай*: „Нехай би я зостався тут, нехай одружилися б ми, куди б же я дівся тоді з тобою, в чию хату повів би” (М. Кропивницький).

На порядок розміщення частин і компонентів у КОС впливає особливість морфологічного вираження логічних одиниць. Так, суб'єкт дії (стану), виражений іменником, функціонує в препозиційній частині, суб'єкт дії (стану), виражений займенником, належить постпозиційній частині. Зміна порядку розміщення частин і компонентів у таких КОС потребує відповідної трансформації – перестановки підметів та позначення того самого суб'єкта: „Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька причаїлись...” (Л. Костенко) → Коли слова мовчать, коли слова зненацька причаїлись, вони страшні.

Деякі дослідники вважають, що в нерозчленованих складнопідрядних реченнях інтерпозиція взагалі неможлива [3: 95-98]. Такі висновки нам видаються занадто категоричними, як і думка про відсутність інтерпозиції в структурах, у яких підрядні компоненти стоять одразу після „поширюючої частини” (одного з предикатів або напівпредикатного звороту) чи перед нею. Більше переконливими, на нашу думку, є висновки Л.Ю. Максимова про перехідне між препозицією та інтерпозицією місце підрядних компонентів, перед якими є лише займенниково-сполучникові кореляти або близькі до них сполучення: завдяки тому, внаслідок того, з тих пір, в той час і т.ін. [3: 95-98].

Щодо взаємного розташування однорідних супідрядних, то вони завжди стоять поряд, слідує одне за одним [Пор.: 1: 163; 2: 45], маючи здебільшого незакріплені позиції, тобто компоненти блоку однорідних супідрядних можна поміняти місцями, не викликаючи серйозних семантичних і структурних зрушень: „Вухо чуло, як пили зловісно шматували мою минувшину, як скрипучі вози вивозили з двору мої дорогі роки” (М. Стельмах). → Вухо чуло, як скрипучі вози вивозили з двору мої дорогі роки, як пили зловісно шматували мою минувшину. Такі трансформації можливі, якщо, по-перше, кожний підрядний компонент приєднується власним підрядним сполучним засобом, по-друге, за умови встановлення між однорідними супідрядними семантико-синтаксичних відношень одночасності, перелічення, розділових.

За нашими спостереженнями, закріплена позиція кожного компонента блоку однорідних супідрядних у КОС трапляється в таких випадках:

а) якщо однорідні супідрядні вказують на послідовність дій („А потому підпалив би, щоб усе

вогнем взялося та попелом розвіялось, щоб тільки лишилися гола земля та ясне сонце” (М. Коцюбинський));

б) за умов причиново-наслідкових відношень у блоці підрядних компонентів („Ключа від нього мав батько і користався інколи, коли, бувало, пансіонери здіймали шарварок над головою і треба було їх несподівано накрити і посадити у карцер” (Ю. Смолич));

в) при структурній неповноті наступного однорідного супірядного („Коли б ти знав, брате, як вона сподобалась мені, як щиро пригортає, гаряче цілує?” (Панас Мирний));

г) коли в структурі однорідних супірядних є слова, які вказують на порядок зіставлення: („В старі добрі часи, коли один з Дмитрів полагоджував ще „Кавалки”, другий учився, а третій щойно відазіатшувався, коли 22 січня було ще 18 серпня, коли за 12 годин можна було без перепон бути у серці батьківщини, виходив собі рік в рік, на всіх сливе австрійських мовах, вельми інтересний календар „Приятель жовніра” (Я. Галан));

г) якщо в однорідних супірядних ідеться про той самий суб’єкт дії (стану), але в першому (попередньому) супірядному для номінації використовується іменник, а в другому (наступному) – займенник („Я бачу, який молодий наш Київ, який він бадьорий, веселий і життєрадісний” (П. Загребельний)).

Здебільшого закріплений порядок розміщення однорідних супірядних, між якими встановлюються зіставно-протиставні відношення, однак за умови незначних структурних трансформацій можлива перестановка підрядних компонентів: „Чи я маленький, чи не знаю, де сказати, а де змовчати?!” (Г. Косинка) → Чи я маленький, чи не знаю, де змовчати, а де сказати.

Отже, закріпленість/незакріпленість порядку розміщення частин і компонентів у КОС залежить від функціонального типу однорідних супірядних, особливостей уживання сполучних засобів, внутрішньої структури предикативних одиниць та їх семантичної спаяності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казмин В.В. Характерные черты структуры сложного предложения с однородными придаточными // Учен. зап. Кр. пед. ин. – Вып. XVIII. – Краснодар, 1956. – С. 157-172.
2. Калашникова Г.Ф. Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке. – Х.: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1979. – 159 с.
3. Максимов Л.Ю. О порядке частей в сложноподчиненном предложении // Рус. яз. в школе. – 1958. – №15. – С. 75-78.
4. Немец Г.П. Порядок синтаксических единиц в предложении и контексте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1967. – 16 с.

РЕЗЮМЕ

Досліджуються закономірності порядку розміщення частин і компонентів у складних конструкціях з однорідною супірядністю. Вивчається закріпленість/незакріпленість порядку розміщення блоку однорідних супірядних щодо головної частини й одного підрядного компонента щодо іншого.

РЕЗЮМЕ

Исследуются закономерности порядка размещения частей и компонентов в сложных конструкциях с однородным соподчинением. Изучается закреплённость/незакреплённость порядка размещения блока однородных придаточных относительно главной части и одного придаточного относительно другого.

УДК 81.161.2

Наталія ШУЛЬЖУК

НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ У СТРУКТУРІ ДІАЛОГІЧНОЇ ЄДНОСТІ

Діалогічне мовлення, що є основною формою розмовного функціонально-стилістичного різновиду загальнонародної мови, є яскравим виявом комунікативної функції мови, бо саме в діалогічному мовленні повідомлення оформлюється в безперервне взаємне спілкування членів людського колективу. Тому

дослідження українського діалогічного літературного мовлення і закономірностей його розвитку становить одну з провідних наукових проблем сучасного мовознавства.

У синтаксичній системі мови кожне речення становить одиницю з безперервними синтаксичними

ЗМІСТ

Розділ I. Граматична будова. Проблема синтаксису	3
Шульжук К.Ф. Внутрішня структура предикативних компонентів складного речення	3
Шкарбан Т.М. Порядок розміщення частин і компонентів у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	6
Шульжук Н.В. Неповні речення в структурі діалогічної єдності.....	9
Щербачук Н.П. Особливості функціонування комунікативних типів простого речення в діалогічному мовленні	12
Кузьмич О.О., Остапчук Ю.В. Причинові структури як вияв екзистенційного світобачення.....	17
Парфенюк Л.А. Імплицитність та редукція як синтаксичні засоби виразності в прозових творах (на матеріалі малих прозових форм кінця ХХ – початку ХХІ ст.).....	19
Ричагівська Ю.Є. Синтаксичний повтор та парцеляція як актуалізатори внутрішньо реченнєвої інформації.....	22
Розділ II. Актуальні проблеми морфології та словотвору	26
Мединська Н.М. Тривалентні дієслова багатократно-дистрибутивної і розподільної дії з подвійними префіксами	26
Пасічник І.А. Відприкметникова морфологічна вербалізація.....	30
Розділ III. Системні відношення в лексиці та фразеології.....	34
Павлова О.І. Синонімія в термінології та її особливості	34
Степанова О.І. Метафора як показник ідіостилію художнього мовлення.....	40
Вокальчук Г.М., Мамчич Т.І. Частотний аналіз авторських лексичних новотворів у поетичному словнику „Молодої Музи”	44
Адах Н.А. Словник авторських лексичних новотворів у поезії Василя Барки	47
Гаврилюк Н.В. Юкстапозити у творчому доробку неокласиків	50
Воробйова Л.М., Воробйова І.А. Національна мовна картина світу й фразеологія (на матеріалі української, російської та англійської мов)	53
Крайчинська Г.В. Етнокультурна основа польських та українських нумізматичних фразеологізмів	57
Крижанська О.М. З історії кольорів	62
Кірілкова Н.В. Фольклорні традиції в „Синіх етюдах” М Хвильового	65
Мандрик Н.В. Роль церковнослов’янської мови в процесі формування української літературної мови	69
Голоюх Л.В. Лексеми з національною конотацією в історичній прозі Р. Іваничука.....	73
Розділ IV. Актуальні питання лінгвістики тексту.....	79
Войцешук Л.А. Дискурс, мовленнєвий жанр та мовленнєвий акт як категорія організації мовного коду в комунікації	79
Науменко Н.В. Абетковий вірш в українській поезії	81
Тищенко О.В. Вербальні формули побажань в ритуальному тексті: семантика і прагматика	84
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	92
Лещенко Г.П. Соціокультурна компетенція як складова комунікативної україномовної компетенції школярів	92
Олексієвець Л.С. Сучасне ділове листування	95

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XIV

Упорядкування
та наукове редагування
Якимчук О.І.
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

Здано до набору 20 листопада 2006.
Підписано до друку 13 грудня 2006.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний.
Друк на ризографі.
Гарнітура Times New Roman Cug.
Умовн. друк. арк. 10,2.
Обл.-вид. арк. 9,2.
Тираж 100 прим.
Зам. .

Видавничі роботи: обчислювальний центр РДГУ
33000, м.Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет.
(м.Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови)